

Egy Weöres Sándor-vers koherenciájáról (Egerrágtá mese)

1. A műveleti alapú (procedurális) szövegvizsgálat kapcsán BEAUGRANDE arra következtet, hogy a szöveg voltaképpen kibernetikus rendszer, és mint ilyen alkotó-elemeinek működését folytonos szabályozás alatt tartja. „A teljes tudottság – vagy kibernetikai kifejezéssel élve a teljes stabilitás – nyilvánvalóan érdektelen az ember megismerési szándékai szempontjából. A kommunikáció tehát a stabilitás állandó megzavarásából és helyreállításából áll az előforduló elemek folyamatosságának megszüntetése és újból megteremtése révén” (BEAUGRANDE–DRESSLER 2000: 61, 62). „Egy szövegnek akkor van értelme, ha a szöveg kifejezései által aktivizált ismereteken belül az értelem folyamatossága fedezhető fel [...]. Ezt az értelmi folyamatosságot tekinthetjük a koherencia alapjának” (BEAUGRANDE–DRESSLER 2000: 120). Minderre gondolva is érdemes azzal foglalkozni, miként valósul meg e folyamatosság, ha a szöveg(mű) nyelvi felépítése nem a szokásnak megfelelően támogatja.

Weöres Sándornak van egy verse, az „Egerrágtá mese”, amelynek írásképe olyan, mintha a papiros(tekerce)t, amelyen az eredeti szöveg volt, átrágtá volna

egy egér. A megrágott és ezért elveszett szövegrészeket pontokkal jelölte a költő (Weöres 1970: II, 374–5). A szöveget olvasva a befogadóban a teljes értelmi folyamatosságot nem hozzák és nem hozhatják létre tényleges nyelvi elemek, ugyanakkor az olvasó a legszélesebb értelemben vett korábbi valóságismerete révén a nyelvi elemek, illetőleg kifejezések hiánya ellenére helyre tudja állítani a koherencia alapjának tekinthető értelmi folyamatosságot. A fogalmak és viszonyok együttállásának elemei között kölcsönös elérhetőség és relevancia van, vagy az ún. való világra, vagy az ún. lehetséges világra vonatkozó kogníciók. Ezek az ismeretek, amelyeknek az olvasó vagy birtokában van, vagy nincsen; utóbbi esetben jobbra csupán részben érti meg a szöveg(mű)vet mint közleményt.

2. A) A Weöres-vers címe is bizonyos előismereteket mozgósít(hat), amelyek egy része voltaképpen főntebb szóba jött a *mese* főnév jelentésének kivételével. A *mese* szó bizonyos szövegfajtára vonatkozó tudást mozgósít. VLAGYIMIR JA PROPP az ún. egytípusú varázsmesét elemzi (PROPP 1975: 40); szerinte mesének tekinthető minden olyan fejlemény, amely a károkozásról vagy hiánytól különféle közbeeső funkciókon keresztül házassághoz vagy más[,] megoldás értékű funkcióhoz vezet (PROPP 1975: 132); a funkciókra a megjutalmazás, a szerzés, a baj megszüntetése, az üldözés elől való megmenekülés és a többi a példa. A Weöres-költemény voltaképpen az orosz szakirodalom szerint varázsmesének (az AUTTI AARNE-féle finn mesekatalógus szerint tündérmesének) tartható.

Az elbeszélő szöveg szerkezeti tulajdonságai kapcsán nyilvánvaló, hogy „A szöveg megértése nem lehet teljes, ha tipikus vonásairól sejtelmünk sincs” (BALÁZS 1985: 222). A minden egyes szövegfajta szerkezetét, a szuperstruktúrát elemző BALÁZS JÁNOS az elbeszélő szöveg szerkezetét PROPP említett munkája ismertetésével (is) szemlélteti Arisztotelészig visszanyúlva (BALÁZS 1985: 323–40).

A Weöres-mesevers megértéséhez, vagyis koherenciájának appercipiálásához az „egérrágtá” szöveghelyek tényleges nyelvi elemekkel való kiegészítésével is, de anélkül is el lehet jutni, minthogy bizonyos értelmi folyamatosságot fog fel az olvasó a tipikus vonásoknak mint előismereteknek a segítségével. S éppen így valósul meg a költői trouvaille: az elmondás és az el nem mondás egyszerre való érvényesülése, ami által nagy a szöveg hírérték hullámozása (vö. BÜKY megj. e.).

A Szegedi Egyetemen a 2007. év első szemeszterében szövegnyelvi szeminárium munkaként Lengyel Zoltán II. évfolyamos magyar szakos hallgató a következőképpen egészítette ki a verset a koherencia megvalósításának szemléltetésére. (A dőlt betűs szedés az eredeti, álló betűvel és []-ben van a kiegészítés; a sorok számozásában a dőlt szedést a kiegészítéssel részeknél álló váltja.)

Egérrágtá mese

- 1 *Túl a messze hegyen,*
- 2 *túl a fehér folyón s nagy kanyarodóján,*
- 3 *a sekély tó nádas partja mellett*
- 4 *élt egy kis halász magában.*
- 5 *Fogott halat, rákot, kagylót;*

- 6 hajnaltájt a Napot üdvözölte
 7 és elköszönt tőle alkonyatkor,
 8 aztán éjszakára
 9 merve soksz
 10 mert
 11 álm
 12 egyszer
 13 a deszka-toronyból,
 14 halak rázzák-e a hálót:
 15 hát egy piros tündért látott
 16 táncolni a napsütésben,
 17 tánca szinte rengette az erdőt.
 18 A halász kiáltott:
 19 „Ki vagy, jó tündér? Jót hozol vagy rosszat?
 20 Kik vannak mögötted,
 21 hogy az erdő rengedezve,
 22 hajladozva kíséri a táncod?
 23 Halaimat elveszed-e tőlem,
 24 avagy bőven telíted a hálóm?”
 25 Hajbókolt a tündér:
 26 „Köszöntelek, te halász, túl a meszes hegyen,
 27 túl a fehér folyón s nagy kanyarodóján:
 28 ide hallgass te szép legény,
 29 titkot hozok, megér egy
 30 hiszen édesapádat is
 31 hajdan édesanyád
 32 ha te hét pint
 33 ha te hét rőf
 34 a levelibéka
 35 Felelt a
 36 nosza
 37 kő-lábon,
 38 gyökér-karral,
 39 hegyen ágaskodó óriások.
- aztán éjszakára [hálójába Holdat]
 merve soksz[or nehezen]
 mert [elaludni, és nyugtalan]
 álm[a volt.]
 [Álmatlan hajnalán] egyszer
 [furcsa zajra neszelve kikandikált]
 a deszka-toronyból,
 [hogy megnézzze,] halak rázzák-e
 a hálót:
 titkot hozok, megér egy
 [hosszú virrasztást,]
 hiszen édesapádat is [így avatta be]
 hajdan édesanyád
 [hajnalhasadáskor:]
 ha te hét pint [haltejjel alkony
 előtt bekened magad, és]
 ha te hét rőf [halmját viszel]
 a levelibéka [levelére, az erdő és
 hegy óriásai előtted is
 meghódolnak.”]
 Felelt a [napfényes tündér táncával,
 a halász pedig]
 nosza [, hálóját a partra húzva,
 tanácsát megfogadta.]
 [Elő is tűntek] kő-lábon,
 [tekeröző] gyökér-karral,

40 És a nádi harcosok ijedten
 41 mind a fákra kapaszkodtak.
 42 Most a rücskös bőrű óriásnő
 43 három szeme egymásnak kacsintott:
 44 orrlyukából tüzet fújva
 45 a tengert kiszárította,
 46 nagy torkát kitátva
 47 a felhőket mind felfalta.
 48 Szárazva kerülve, kiborult a csónak,
 49 forróságtól végighasadozva.
 50 Ekkor fejszét emelt a pusztai táltos,
 51 egyet sujtott és a Napot kettészelte,
 52 kettőt sujtott és a Holdat leütötte,
 53 hármat sujtott és a csillagok potyogtak,
 54 mint almák az ágról. S így kiáltott:
 55 „Ha te hét pint
 56 ha te hét rőf
 57 öreganyád
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64 győztük,
 65 keresztül,
 66 ... beroskadt sírok közt
 67 víz-alatti tajték-szemü pókot,
 68 hegy-mögötti lomb-szakállu aggot,
 69 meg a rücskös bőrű óriásnőt,
 70 hét pint haltejjel,
 71 hét rőf halmájjal,
 72 mert segített a levelibéka.”
 73 Így szólván, a tündér eltűnt a magasban,
 74 csak a fátyla akadt fenn az erdőn,
 75 s míg a halász lengette süvegjét,
 76 röptét madarak követték.

„Ha te hét pint [haltejet megiszol,]
 ha te hét rőf [halmáját]
 öreganyád [térde-kalácsára kensz,
 Napot, Holdat, csillagot égről
 leversz,
 a földet pedig pusztasággá
 apaszod.”
 De kacag már ezen a táncos tündér,
 Napsugaras ruhája vakítóan csillog:
 „Kuruzsló vagy te bizony, nem
 pusztai táltos,
 hiszen ott van Nap, Hold, csillagok
 mind az égen,
 árvízzel borítva óriásaid le]győztük,
 [hiába hurcoltad halálon] keresztül,
 [rég] beroskadt sírok közt

B) A Weöres-mesetörténet több eseményében megfelel azoknak a funkcióknak, amelyekből harmincegy meglétét taglalja munkájában PROPP (1975: 43–94). A mesék e szövegépítési tulajdonságai bizonyos pontokon a szövegszerkezet forgató-

könyvrendszereinek (partitúrájának, vö. TOLCSVAI 2001: 61) felelnek meg, az ehhez tartozó tényezők a tér, az idő, a résztvevők (és viszonyaik), a résztvevők megnyilatkozásai stb. Ezt talán azért érdemes megemlíteni, mert a mesének mint olyannak általában megvan az olvasóban mindezek sematikus ismerete. Ezeket bontotta és építette PROPP strukturális-morfológiai tényezők sorára a varázsmese vizsgálatában, a szöveg mögött mindig egy séma, egy struktúra található, amint BÓKAY (1997: 168) is megállapítja rámutatva, hogy PROPP struktúrafogalma – Goethe nyomán – transzformációs-dinamikus jellegű. Ennek itt és most azért van fontossága, mert ezzel összefügg a szöveg értelmi folyamatossága.

A szerepköri történetek egyik első jellemzője, hogy a család egy tagja, illetőleg valaki eltávozik hazulról, elmegy munkába (PROPP 1975: 44), ezt teszi az itteni „egy kis halász” is, aki munkája során „Fogott halat, rákot, kagylót; | hajnaltájt a Napot üdvözölte | és elköszönt tőle alkonyatkor”.

A történetben új szereplő jelenik meg (PROPP 1975: 47) – „hát egy piros tündért látott | táncolni a napsütésben, | tánca szinte rengette az erdőt” –, aki általában ellenfél. „Ki vagy, jó tündér? Jót hozol vagy rosszat?” – érdeklődik is nyilván erre vonatkozóan a halász. Az új szereplő meseszokásnak szerkezeti rendje szerint tilalomadást, parancsot vagy javaslatot mond (PROPP 1975: 45); így van Weöresnél is: „ide hallgass te szép legény, | titkot hozok, megér egy”. A tündér e megnyilatkozásánál kezdődik a szöveg hiány, bár még az ugyancsak a varázsmesére jellemző értesülésszerzés csaknem megtörténik: „hiszen édesapádat is | hajdan édesanyád” (PROPP 1975: 48). Nem a szöveg valamely részlete esik kívül a befogadó nyelvi és nyelvhasználati ismeretein, mint amikor egyébként egy kibernetikus rendszer stabilitása meginog, és azt a befogadó előzetes ismeretrendszerének pótlása vagy módosítása révén lehet helyreállítani, hanem a grammatikális rendszer éppen működésben lévő állapota nem észlelhető az átvívó csatorna, a kontaktus zavara miatt. Tehát a kognitív tapasztalatok, közöttük a kontextus segít(het)nek a folyamatosság fenntartásában, mivel a kommunikáció egy másik alaptényezője, a kód hiányzik. Weöres a szövegműben az írásképpel (vö. ZOLNAI 1957., FÓNAGY 1977.) jelzi a csatornazavart: pontokkal mutatja az „egérrágás” helyét, amely, mondhatni, valódi, fizikai csatornahiba, viszont a pszichológiai kapcsolat a szöveg címének magyarázata folytán megvan. Ezért lehetséges, hogy a feladó és a címzett kommunikációs kapcsolata megmaradjon (I. JAKOBSON 1969a: 216).

A napszakokra való utalások kapcsán a kiegészítés a *Nap* mellé mint kohiponimát teszi a *Hold*-at, amely egyébként az általános képzettársítás folytán is természetes módon kapcsolódik ide, hasonlóképpen az *éjszaka* is (mint verbális asszociáció, I. BALLÓ 1983.). A halász nappali tevékenysége utániról (az általános ismereteknek – és asszociációs szokásoknak – megfelelően) az alvásról beszél: {*soksz[or nehezen] mert [elaludni, és nyugtalan] álm[a volt]*}. A lírai beszédhelyzetbe való helyezkedés következménye a [hálójába Holdat] | *merve* metafora, amelynek alapalakja **Holdat mer a (halász)hálóba* lehet a köznyelvi *vki ~ vmit mer vmibe* alapján. Az értelmi folyamatosság egyik szálát – amelynek kibontakozása lesz a segítőtárs megjelenése, illetőleg más meseelemek megjelenése – elindítja Weöres Sándor, illetőleg a kiegészítő Lengyel Zoltán: {[Álmatlan hajnalán] *egyszer* / [furcsa zajra neszelve kikan-dikált] *a deszka-toronyból,* / [hogy megnézte,] *halak rázzák-e a hálót*}. A halász

korábbi és szokásos életeseménye – „hajnaltájt a Napot üdvözölte” – folytatódik tehát itt. S a *vki ~ vmi csinál vmit a deszkatoronyból* lehetséges grammatikai szerkezet van kitöltve oly módon, hogy a Weöres által föltett eldöntendő kérdés – *halak rázzák-e a hálót* – nyelviileg meg nem jelenő válasza igazodjék egy lehetséges feltevéshez, hogy tudniillik nem a halak rázzák a hálót. S valóban: *hát egy piros tündért látott | táncolni a napsütésben, | tánca szinte rengette az erdőt*, vagyis ha a tündér tánca szinte rengette az erdőt – {[furcsa zajra neszelve kikandikált] *a deszkatoronyból*} –, akkor nem a halak rázzák a hálót.

Új szereplő jelenik meg, a tündér, akiről először nem lehetett tudni, hogy segítő vagy ellenfél. Ennek tisztázódása után azonban az értesülésszerzés mint PROPPi funkció ismét a rágcsáló egér áldozata lett: *titkot hozok, megér egy ...* A kiegészítő az *éjjel* és az {[Álmatlan hajnalán] *egyszer*} tematikájú szövegrészekhez visszatérve választhatta a {*megér egy* [hosszú virrasztást,]} megoldást, vagyis a *virrasztás*-t, így egy *éjjel ~ hajnal ~ virrasztás* tematikus lánc épült ki. A *virrasztás* főnév az ÉrtSz.-ban nem címszó, a *virraszt* ige jelentése, amelyből képezve van: „tn Éjjel alvás helyett – várakozva, figyelve v. tőprengve, aggódva, ill. vmely szertartászerű cselekvésként – tudatos céllal, szándékosan ébren van” (ÉrtSz. *virraszt* 1. a.). Az alapige ideillő jelentésleírásából figyelembe veendő az ’aggódás’ jelentésjegy, amely miatt nyilvánvaló az értesülésszerzés fontossága, melyet még a két *hiszen* kezdetű és hiányos szövegmondat egység is alátámaszt, a grammatikai szerkesztési szokás ilyenkor okádó magyarázó viszonyú szövegmondat egységet kíván: *hiszen édesapádat is | hajdan édesanyád;* amelyből megvan a weöresi szövegdarabban a megnyilatkozás egység réma szerepű része: *édesapádat is*. A kiegészítő e helyütt személyi, családi hagyományt mint nyomosító érvet épít fel bizonyos varázstudásra utalva a *vki bevat vkit [vmibe]* szerkesztmény révén: *hiszen édesapádat is* [így avatta be] | *hajdan édesanyád* [hajnalhasadáskor], a *beavat* jelentése ugyanis: „Vkit vmely bizalmas, titkos, (gyak. mások ellen irányuló) dolog ismeretébe bevezet; ennek tervét megismerteti vkivel” (ÉrtSz. *beavat* 1. a.). Mindez által fogadható el a piros tündér mondandója, aki bizonyos varázslási eljárást taglal: {*ha te hét pint* [haltejjel alkony előtt bekened magad, és] | *ha te hét rőf* [halmáját viszel] | *a levelibéka* [levelére, az erdő és hegy óriásai előtted is meghódolnak]}, vagyis mindezen cselekvésekkel lesz a halász bizonyos tudás birtokosa. A *Ha te hét pint* és a *ha te hét rőf* szövegmondatok mutatják, hogy a megértés folyamatot nagy mértékben segíti az, hogy a költői mesterségek nyilvánvaló lényege a nyelv minden területén érvényesülő ismétlődő visszatérés (JAKOBSON 1969b: 347). A Weöres-vers visszatérés-szerkesztményei segítik a koherencia alapjának, az értelmi folyamatosság megvalósítását, jóllehet az előbbi kettőnek csupán grammatikai mondatkezdő mintája ad(hat) eligazítást. A kiegészítő két feladatot adott segítségükkel a mesehősnek. (A versben később Weöres leírja a *hét rőf halmáj* szerkezetét.)

A szövegkiegészítő a folyamatosságot a *halász* főnévhez, az e főnév által jelölt foglalkozáshoz kötő szállal is megvalósítja, ezért szerepel a *haltej*, a *halmáj*. A Weöres-eredetiben a *pint* és a *rőf* mértékegységek közül az utóbbi – minthogy halmáj méretére van vonatkoztatva {*ha te hét rőf*/ti. hosszúságú/ [halmáját viszel]}, és egy rőf hetvennyolc centiméter – a tündérmesékben szokásos csodás nagyságú tárgyat

(tárgyakat?) jelez, vö. BANÓ 1988: 38. S ugyancsak a csodás méretű tárgyak világába visz a **levelibéka levele*, amely mint nyelvi szerkezet a lírai beszédhelyezethez is illő a benne lévő azonos tövek ismétlésével, annominációval.

A szövegkiegészítő voltaképpen az értesülésadás funkcióit írta meg: *ha te hét pint* [haltejjel alkony előtt bekened magad, és] | *ha te hét rőf* [halmáját viszel] | *a levelibéka* [levelére, az erdő és hegy óriásai előtted is meghódolnak], illetőleg megemlít csodás lényeket, óriásokat, akik majd a weöresi szövegfeldolgozásban meg is jelennek egy óriásnövel együtt: {[Elő is tűntek] *kő-lábon*, | [tekerdő] *gyökér-karral*}, láttukra a „a nádi harcosok ijedten | mind a fákra kapaszkodtak”, bár az eddigi szövegből nem tudható, kik ezek a „nádi harcosok”, mindenesetre valami gyenge kapcsolat a *halász*, *hal*, (*halász*)*háló* sorozattal lehet, hiszen a *nádi* melléknév a vizek növényzetére utal(hat). Mindenesetre ellenfelek szerepelnek, ami jellemző esemény (PROPP 1975: 47), s a károkozás is megtörténik (PROPP 1975: 50). A cselekményben mintegy párhuzamként a „pusztai táltos” is pusztít, aki – úgy lehet – az óriások segítőtársa (PROPP 1975: 141). Az eredeti szövegében ezen a helyen ugyan a mesék egyszerű, kettős ismétlési technikája mutatkozik meg a mesei történetben oly fontos cselekvési tanács második megjelenésével (BANÓ 1988: 25), e második károkozó szintén varázscselekvésre buzdít, azonban a szövegkiegészítő károkozáshoz ajánl eljárásmodot: {*„Ha te hét pint* [haltejet megiszol,] | *ha te hét rőf* [halmáját] | *őreganyád* [térde-kalácsára kensz, | Napot, Holdat, csillagot égről leversz, | a földet pedig pusztasággá apasztod”}. Ez a megoldás jobbadán Lengyel Zoltáné, aki ennél az „egérrágtá” résznél a korábbiaknál terjedelmesebb kiegészítést írt, hogy a Weöres Sándor-i szöveg mű töredékességet mutató részeit valamiképp összeilleszthesse. Az óriásokkal, a rücskös bőré óriásnövel és a pusztai táltossal mint károkozó ellenségekkel szemben ugyanis vajmi kevés a fogódzó ahhoz, hogy a cselekmény folytonossága lefutatható legyen. Mindössze a *győztük* s majd a *mert segített a levelibéka* (mondat)egységek mutatják, hogy a piros tündér és a halász a meseszerkezeti szokásnak megfelelően legyőzte az ellenfele(k)et (PROPP 1975: 78, 141): {De kacag már ezen a táncos tündér, | Napsugaras ruhája vakítóan csillog: | „Kuruzsló vagy te bizony, nem pusztai táltos, | hiszen ott van Nap, Hold, csillagok mind az égen, | árvízzel borítva óriásaid le] *győztük*}. A lírai beszédhelyezethez való igazodás ismét megfigyelhető, mint a koherencia hiányainak kitöltési módjában, illetőleg a korábbiak ismétlődéseiben: a tündér *táncos* jelzője az előzményekre való visszatérés, a *Nap*, *Hold*, *csillagok* mint ábrázolt tárgyiasságok ugyancsak többször említődtek, az *árvíz* pedig a rücskös bőré óriásnövel tengert is kiszárító tevékenységének ellentéte.

Az utolsó töredékek kiegészítése is a lírai beszédhelyezethez való (stílus)igazodás példája: {[(...) árvízzel borítva óriásaid le] *győztük*, | [hiába hurcoltad halálon] *keresztül*, | [rég] *beroskadt sírok közt* | *víz-alatti tajték-szemü pókot*}. Itt főként a *vki hurcol vmit vmin keresztül* köznyelvi vonzatszerkezet metaforikus kitöltésű teljes képe fontos: [hiába hurcoltad halálon] *keresztül*. Itt nyilván a szöveget kiegészítő Lengyel Zoltán a weöresi *beroskadt sírok* kifejezéshez társította a *halál*-t, amit megenged a *sír* főnév és a *halál* főnév metonimikus kapcsolatú társulási valenciája (I. KÁROLY 1970: 62–3).

A költő a lezáró részben ismétlődéssel való visszatérést alkalmaz, amikor a *hét pint haltejjel*, | *hét rőf halmájjal* szerkezetet harmadszor említi, méghozzá úgy,

hogy végre tudható, valamiképp a győzelem eszközei vagy legalábbis a győzelemhez segítő tárgyak voltak, s ne feledjük: a szöveg kiegészítője révén lett szerepük korábban nyilvánvaló, aki az első előfordulásukkor egyrészt varázslati cselekményhez szükségeltette a hét pint haltejet, másrészt a levelibéka megajándékozására fordítandónak mondatta a tündérrel a hét rőf halmáját. Utóbbihoz megvolt a weöresi intenció: 64 győztük, [...] 72 mert segített a levelibéka.

Egyébként a mesevers a szokásrend szerinti befejezést mutatja, hiszen a szereplő hősök gyakran távoznak levegőben, lovon, ludak hátán (PROPP 1975: 83): *a tündér eltűnt a magasban, | csak a fátyla akadt fönn az erdőn, | s míg a halász lengett süvegjét, | röptét madarak követték.*

C) A mesevers szó-, illetőleg témaanyagában az előforduló elemek bizonyítják, hogy az ismeretanyag átvitele a kommunikációban résztvevő adó és vevő között szövegfolyamatosságot megvalósító elemek megszüntetése és újból megteremtése révén zajlik. A varázsmese vagy tündérmese általános felépítési rendje (a szuperstruktúra) a meseelemeknek a szokásos, vagyis többnyire előismereteken nyugvó megjelenésében, illetőleg ismétlődése(i)ben ugyancsak bizonyos rendszer mutatkozik. Ebben a rendszerben elsősorban a szereplőkhöz, az eseményekhez, a helyszínhez, az időhöz kapcsolódnak előismeretek és magából a szövegből származó ismétlődések, amelyek együttesen értelmez(het) a befogadó (vevő) értelmi folyamatosság gyanánt. Az „egérrágtá” helyek kiegészítése jól mutatja, hogy zömében az általános világismeret és a szövegből magából adódó (elő)ismeret, amely a szövegből megismerhető lehetséges világ entitásából áll(hat), kisebb részben a kiegészítő önálló, de az előzőkhöz illeszkedő megnyilatkozásaiból. Mindezt szemlélteti a következő összeállítás.

1. A mese hőse a halász, akinek megnevezései, valamint a hozzá kapcsolódó előismereteket jelző szavak és kifejezések az alábbiak:

4 halász	32 [<u>haltejjel</u>]
5 /Fogott/ <u>halat</u> , rákot, kagylót	33 [<u>halmáját</u>]
8 [<u>hálójába</u>]	36 [<u>hálóját</u> /a partra húzva/]
14 <u>halak</u> /rázzák/	48 a csónak
14 /rázzák/ a <u>hálót</u>	55 [<u>haltejet</u>]
18 A halász	56 [<u>halmáját</u>]
23 <u>Halaimat</u> /elveszed-e/	70 <u>haltejjel</u>
24 /telíted/ a <u>hálóm</u>	71 <u>halmájjal</u>
26 /te/ halász	75 a halász
28 /te szép/ legény ('halász')	

A halással kapcsolatban lévő történet elmondásában szembetűnő, hogy a 4., 18., 26., 28., 75. számú sorokban vagy a *halász* főnév, vagy azzal egyenlő értelmű szó (kifejezés) van. A szövegmű elején (4.) és végén (75.) is szerepel, mondhatni, szerkezeti keretet adó témaszó gyanánt. A halászról szóló vagy rá vonatkozó szövegmondatokban többször az igei állítmányok grammatikálisan is a *halász*-ra vonatkoznak, ezt azonban a jelen vizsgálat csupán következményként észleli, abból kiindulva, hogy a szövegben lévő lehetséges világ személyi és tárgyi elemei köré

ezek mozgásformái (cselekedet, történet stb.) kísérőként csatlakoznak. Vagyis példának okáért a *Fogott halat, rákot, kagylót* megnyilatkozás (valós vagy elképzelt) személyhez kapcsolás nélkül teljesen üres, tehát nincs világ (lehetséges világ sem), amelyben nem 'valaki' cselekedné ezt. Ezért a fentebb említett 'halász' jelentésű nominális adatok (is) mutatják az értelmi folyamatosságot. (Hasonlóképpen: ismeretlen nyelvi közegben néhány főnév ismerete már sikeressé teheti a kommunikációt.) Ha a Weöres-vers értelmi folyamatosságát szövehez hasonlítjuk, abban helyenként meglátható egy más színű – mondani lehet: „halász”-színű – vetülékfonal.

A halászfoglalkozáshoz vagy azzal csupán képzettársítási lehetőség révén tartozó szavak ugyanilyen módon végigvonulnak a szövegészen, ezeket főntebb az aláhúzással való jelölés mutatja. A szöveg kiegészítője a *háló* főnevet már a 8., majd a 36. számú sorban használja, a költő a 14. számúban. A kiegészítés írója nyilván a nyelvi elemekkel megteremtett folyamatosságot kívánja vele fönntartani. Ugyanez a törekvése a 32., 33., 55. és 56. számú sorokban lévő *haltej* és *halmáj* szerepeltetésével, amely a történet tetőpontján szerepel (70., 71.). A kiegészítő e kifejezéseknél (is) mintegy helyreállította a megzavart stabilitást, amelynek a szerkezeti morfológiát hordozó *ha te hét pint és a ha te hét rőf* részei ebben segítettek is.

Megjegyzendő: az 5., 14. és 23. számú sorokban szereplő *hal* és *halak* a költő által (még vagy már) megteremtett stabilitás elemei.

2. A halász léteseményeinek idejére vonatkozó szavak és kifejezések:

6 <i>hajnaltájt</i> a Napot üdvözölte	12 [Álmatlan hajnalán] egyszer
7 <i>elköszönt tőle alkonyatkor</i>	31 <i>édesanyád</i> [hajnalhasadáskor]
8 <i>éjszakára</i> [hálójába Holdat] 9 <i>merve</i>	32 [alkony előtt]

A halász sorsának mindennapjait Weöres a 6., a 7. és a 8. számú sorokban rögzíti, illetőleg a 8.-ban ismét a kiegészítő leleménye található, amint már szó került rá (a 2. B)-ben). A költői indíték, vagyis a *hajnaltájt*, az *alkonyat* és az *éjszaka* adja a kiegészítő számára a 12., 31. és a 32. napszakvonatközösainak megnevezését. Ezt az is bizonyítja, hogy a weöresi *Nap* után mintegy antonimaként a *Hold* szerepel nála, s ugyancsak metaforaként (kihasználva a 9 *merve soksz* töredék lehetőségét: **vki üdvözli a Napot* ↔ [*hálójába*] *meri a Holdat.* □)

3. A halász szűkebb életterét jelző szavak és kifejezések:

3 a <i>sekély tó nádas partja mellett</i>	21 az <i>erdő</i> / <i>rengedezve</i> , <i>hajladozva</i> /
13 [furcsa zajra neszelve kikandikált]	34 [az <i>erdő</i> /és hegy óriásai/]
<i>a deszka-toronyból</i>	36 [(hálóját) a <i>partra</i> /húzva/]
17 <i>tánca szinte rengette az erdőt</i>	74 /a fátyla akadt fönn/ az <i>erdőn</i>

Ezekből láthatni, hogy a kiegészítő csupán a *deszka-torony*-ra nem tér vissza (meg a költő sem), a 34. és 36. számú sorokban a meseversen végigvonuló *hegy*-mótvím és a *part* szó – amely a halászemberrel kapcsolatosan általános (képzet)társítás, aki ugyanis vagy a vízen van, vagy a parton – használata besimul a nominális ismeretanyagba.

4. A halász tágabb életterét jelző szavak és kifejezések:

1 <i>Túl a messze <u>hegyen</u></i>	39 <i><u>hegyen</u> /ágaskodó óriások/</i>
2 <i>túl a fehér <u>folyón</u> s nagy <u>kanyarodóján</u></i>	34 [az erdő /és <u>hegy</u> óriásai/]
2 <i>túl a fehér <u>folyón</u> s nagy <u>kanyarodóján</u></i>	45 <i>a <u>tengert</u></i>
6 <i>a <u>Nap</u>/ot üdvözölte/</i>	51 <i>a <u>Napot</u> /kettészelte/</i>
7 <i>(a <u>Napot</u> üdvözölte és) elköszönt <u>tőle</u></i>
('a Naptól')	52 <i>a <u>Holdat</u> /leütötte/</i>
8 [hálójába <u>Holdat</u>] <i>merve</i>	53 <i>a <u>csillagok</u> /potyogtak/</i>
26 „ <i>Köszöntelek, te halász,</i>
<i>túl a meszes <u>hegyen</u>,</i>	58 [<u>Napot</u> , <u>Holdat</u> , <u>csillagot</u>
/égről leversz/]
27 <i>túl a fehér <u>folyón</u></i>
<i>s nagy <u>kanyarodóján</u></i>	63 [ott van <u>Nap</u> , <u>Hold</u> , <u>csillagok</u> mind
az égen]
27 <i>túl a fehér <u>folyón</u></i>
<i>s nagy <u>kanyarodóján</u></i>	73 /a <u>tündér</u> <u>eltűnt</u> / a <u>magasban</u>

Az emberi élettérnek a földrajzi térben való elhelyezkedését, mint oly sok mindent, viszonyítással szokás meghatározni a napi életben. A mesetörténet is ezt teszi az 1., 2. (kétszer), 26., 27. (kétszer), 39., 34. és 73. sorainak előismeretekre hagyatkozó helyhatározásával, amely egyébként a nagy (térszín)formától a kisebbig halad: *hegy – folyó – (a folyó) nagy kanyarodója*, s ezután eljut a már megtárgyalt *part-ig* (2. C) 3.). A csodás segítő tündér először meg nem határozott helyen jelent meg: „hát egy piros tündért látott | táncolni a napsütésben, | tánca szinte rengette az erdőt”, távozása a mesehagyománynak megfelelően történik, és az emberi élettérrel kívüli helyen (1. 73.), amely a viszonyításrendben a messzeséget és ennek következtében a bizonytalanságot is jelenti.

Ugyanakkor a mesetörténetben a *Nap*, a *Hold*, a *csillagok* az (élet)teret határoló és az életet befolyásoló mitikus abszolútumként szerepelnek a bevezetőben (6., 7.), majd a károkozást leíró részben (51., 52., 53.). A szöveget kiegészítő egyetemi hallgató ezeknek az entitásoknak a fontosságát tudva vagy felismerve éppen a győzelem egyik fontos elemévé tette meglétüket: „hiszen ott van Nap, Hold, csillagok mind az égen”, tehát helyre van állítva a rend: minden a helyén van a világban, amint az előismeretek megkívánják.

5. A tündér (mint csodás lény) megnevezései és a tündérral kapcsolatos ismereteket jelző szavak és kifejezések:

15 <i>piros</i>	60 /[[kacag már ezen a <u>táncos</u> / <u>tündér</u>]
15 <i>/egy piros/ <u>tündér</u></i>	60 [<u>táncos</u> /tündér/]
16 <i><u>táncolni</u> /*a tündér táncol/</i>	61 [/*a <u>tündér</u> / <u>Napsugaras ruhája</u>
vakítóan csillog]
17 <i>a <u>tündér</u> /<u>tánca</u>/</i>	73 <i>a <u>tündér</u></i>
19 <i>jó</i>	73 <i><u>eltűnt</u></i>
19 <i>tündér</i>	73 /a <u>tündér</u> <u>eltűnt</u> / a <u>magasban</u>
25 <i>a <u>tündér</u></i>	74 <i>a /*<u>tündér</u>/ <u>fátyla</u></i>
35 <i>/Felelt a [<u>napfényes</u>/] <u>tündér</u></i>	
35 <i><u>tündér</u></i>	

A tündér (bizonyára) piros ruhában táncol, s meglehetősen csodás módon, hiszen „tánca szinte rengette az erdőt”; a szövegkiegészítő a tündér táncára (60.) és ruházatára (61.) tér vissza. Az utóbbi (is) összhangban van a befejező rész költői kijelentésével: 74 „fátyla akadt fönn az erdőn”. A tündér – legalábbis a kiegészítés szerint – hajnalban táncol, ez előismereti szempontból indokolja a *piros* jelzőjét, hiszen a kelő nap festheti ilyenre, s ezt látszik továbbvinni a folyamatosság okán a „35 [napfényes tündér]” és az imént említett „61 [Napsugaras ruhája vakítóan csillog]” kifejezés is.

6. A más csodás szereplők megnevezései:

34 a levelibéka [lelevele]

34 [az erdő és hegy óriásai]

50 a pusztai táltos

39 hegyen ágaskodó óriások

40 nádi harcosok

42 a rücskös bőrű óriásnő

62 [Kuruzsló vagy te bizony,
nem pusztai táltos]

64 [óriásaid le]győztük

67 víz-alatti tajték-szemü pók

68 hegy-mögötti lomb-szakállu agg

69 a rücskös bőrű óriásnő

72 segített a levelibéka

A költő által a 39. számú sorban megemlített *óriások* a kiegészítésben már a 34. számú sorban megvannak, s később a 64.-ben is, tehát végig vannak vezetve a történeten. Az 50. számú sorban előzmény nélkül megjelenő *pusztai táltos* viszont a kiegészítésben is voltaképpen azonosíthatatlan személy: „62 [„Kuruzsló vagy te bizony, nem pusztai táltos, | 63 hiszen ott van a Nap, Hold, csillagok mind az égen ...]”. A kiegészítő nyilván úgy értelmezi a táltos szereplőt, mint aki a pusztítást véghez vitte, ám e rombolás valójában csupán kuruzslás volt, tehát nem valós cselekmény; vagyis ez a *kuruzsló* ’szakértelem nélküli személy’. Ez a jelentés az ÉrtSz.-ban jogtudományban használatosként van leírva (*kuruzsló* II. 2. a.), s bár az ÉKsz.² sem jelzi, manapság főként ez a jelentése él. Feltehető, hogy a kiegészítést készítő egyetemi hallgató is ebben a jelentésben ismeri. Bizonyos archaizmusa és nyelvjárási konnotációi miatt azonban a szó beleillik a szövegegész stílusába, még ha jelentése(i) révén az amúgy bizonytalan helyzetű és állapotú csodát művelő szereplőre talán nem egészen illik.

7. A történet lehetséges világában megjelenő ábrázolt tárgyiasságok rendre olyan világ elemei gyanánt vannak ábrázolva, amilyenek a valóságos világban is létezők (lehetnek):

1 *Túl a messze hegyen, | 2 túl a fehér folyón s nagy kanyarodóján, | 3 a sekély tó nádas partja mellett | 4 élt egy kis halász magában. 5 Fogott halat, rákot, kagylót*

10 *mert* [elaludni, és nyugtalan]

11 *álm*[a volt]

12 [Álmatlan hajnalán] *egyszer* / 13 [furcsa zajra neszelve kikandikált] *a deszka-toronyból,* / 14 [hogyan megnézze,] *halak rázzák-e a hálót*

- 30 *édesapád*
 31 *édesanyád*
 32 *hét pint* [haltejjel]
 33 *hét rőf* [halmáját]
 36 [hálóját a partra (húzva)]
 48 (*Szárazva kerülve, kiborult a*) *csónak*
 53 (*a csillagok*) *potyogtak*, | 54 *mint almák az ágról*
 55 *hét pint*
 56 *hét rőf*
 57 *öreganyád* ([térde-kalácsára kensz])
 57 (*öreganyád*) [térde-kalácsa]
 66 [rég] *beroskadt sírok*
 63 [ott van Nap, Hold, csillagok mind az égen]
 70 *hét pint haltejjel*
 71 *hét rőf halmájjal*
 75 (*a halász*) *lengette süvegjét*

8. A történet lehetséges világában való történések, illetőleg jelenségek egy részének a való világban nincs megfelelése:

- 9 [Holdat] *merve*
 43 (*a rücskös bőrű óriásnő*) *három szeme egymásnak kacsintott*
 44 (*a rücskös bőrű óriásnő*) *orrlyukából tüzet fújva*
 45 (*a rücskös bőrű óriásnő*) *a tengert kiszárította*
 47 (*a rücskös bőrű óriásnő*) *a felhőket mind felfalta*
 51 (*a pusztai táltos*) *a Napot kettészelte*
 52 (*a pusztai táltos*) *a Holdat leütötte*
 53 (*a pusztai táltos*) *a csillagok potyogtak*
 45 *a tengert kiszárította*
 64 [árvízzel borítva óriásaid le] *győztük*

A 9. számú sor metaforája nyilván ebbe a csoportba tartozik, s 64.-beli történet is, mivel az *árvíz* „<Jégtorlódás, hóolvadás v. esőzés következtében> megduzzadt folyónak a mederből kicsapó és nagyobb száraz területet elárasztó vize” (ÉrtSz. *árvíz* 1. a.), s így nem emberi tevékenység része. (A ma embere persze különféle technikai tevékenységgel képes nagyobb száraz területek elárasztására.)

3. A Weöres Sándor-szövegmű mesterségesen előidézett koherenzavara valójában számos elem visszatéréssel és a meseszöveg jellemző cselekményszerkezetével, illetőleg ennek háttérismeretével kiküszöbölhető, ami voltaképpen és nyilván a költő szándéka is volt. E kiküszöbölhetőséget több lehetőséggel lehet(ne) megvalósítani. Az értelmi folyamatosság előzetes tárgyi, szerkezeti, nyelvi tudás és alkotó gondolkodási műveletek nélkül aligha lehetséges, erről azonban nehéz tapasztalatot szerezni, ámbár az jelenthet és jelezhet valamit, hogy a bevezetőben említett feladatot az egyetemi hallgatók csoportjából csupán egy tudta megoldani.

A hivatkozott irodalom

- BALÁZS JÁNOS 1985. A szöveg. Gondolat, Bp.
- BALLÓ LARISZA 1983. Magyar verbális asszociációk I–II. Juhász Gyula Főiskola, Szeged–Bp.–Debrecen.
- BANÓ ISTVÁN 1988. Népmese. In: VARGYAS LAJOS főszerk., Magyar népköltészet. Magyar néprajz V. Folklor 1. Akadémiai, Bp. 7–78.
- BEAUGRANDE, DE ROBERT – WOLFGANG DRESSLER 2000. Bevezetés a szövegnyelvészetbe. Corvina, h. n. [Bp.]
- BÓKAY ANTAL 1997. Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban. Osiris, Bp.
- BÜKY LÁSZLÓ megj. e. Hírértékviszonyok egy költői szövegműben. Megjelenés előtt.
- ÉKsz.² = PUSZTAI FERENC főszerk. 2003. Magyar értelmező kéziszótár. Második, átdolgozott kiadás. Akadémiai, Bp.
- ÉrtSz. = BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ főszerk. 1959–1962. A magyar nyelv értelmező szótára I–VII. Akadémiai, Bp.
- FÓNAGY IVÁN 1977. [Az] íráskép. In: KIRÁLY ISTVÁN főszerk., Világirodalmi lexikon II. Akadémiai, Bp.
- PROPP, VLADYIMIR JAKOVLEVICS 1975. A mese morfológiája. Gondolat, Bp.
- JAKOBSON, ROMAN 1969a. A grammatika poétikája és a poétika grammatikája. In: Uő, Hang – Jel – Vers. Gondolat, Bp. 218–77.
- JAKOBSON, ROMAN 1969b. Grammatikai párhuzamosság a népköltészetben. In: Uő, Hang – Jel – Vers. Gondolat, Bp. 347–71.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. Általános és magyar jelentéstan. Akadémiai, Bp.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2001. A magyar nyelv szövegtana. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Weöres Sándor 1970. Egybegyűjtött írások I–II. Magvető, Bp.
- ZOLNAI BÉLA 1957. A látható nyelv. In: Uő, Nyelv és stílus. Gondolat, Bp. 53–107.

Coherence in a narrative poem by Sándor Weöres

Sándor Weöres has a poem entitled *Egérrágta mese* ‘A tale nibbled by mice’ whose typography suggests that the paper it had originally been written on was subsequently nibbled by mice. Portions of the text that are supposed to have been lost in the process are represented by sequences of dots. On reading the text, full continuity of meaning is not (and cannot) be created in the reader’s mind by actual linguistic forms, yet on the basis of her extralinguistic knowledge in the widest sense the reader is able to restore continuity of meaning, the basis of coherence, despite missing lexical items or expressions. Mutual accessibility and relevance connects notions and members of relationships: cognitions referring to either the actual world or to some possible world. The paper is based on an experiment in which university students were asked to provide the missing parts of the poem, and issues of coherence were studied on the new text “reconstructed” in that manner.

LÁSZLÓ BÜKY